

Trädgården i trädgårdsstaden

En personlig betraktelse från Skarpnäcks Trädgårdsstad.

När vi flyttade in på Statsrådsvägen 1, i juni 1979 bar trädgården spår av olika epoker sedan fastigheten bebyggdes 1924. Hela gräsmattan var full av bellis, maskrosor, tistlar, klöver, smörblomma och rölleka. En rosenrabatt utmed sydväggen på huset, en spireahäck runt det som vi kom att utnyttja som uteplats, en uteplats med ölandsskiffer och piskställning, en prydnadsapel, en schersmin och två syrener och ett gullregn. Husets entrétrappa flankerades av benved och garagedfarten av oxbär. På gräsmattan tre äppelträd och ett päron, på "baksidan" ett plommonträd. Mitt på gräsmattan en hög flaggsång för att matcha husets höjd och runt större delen av tomten en hagtornshäck, runt resten gunnebostängsel och en häggmispelhäck. Två järngrindar, varav en med granitstolpar. Två jättelika björkar flankerade infarten och en jättetal tronade i tomtens borte hörn, och en alm, ännu inte så stor bröt in i hagtornshäcken mot väster.

Fastigheten Beräknaren 1, numera Kalkylatorn 3, med dåvarande adress Sockenvägen 557 och nuvarande Statsrådsvägen 1, ligger i kanten av det område som exploaterades på 1920-talet. Man la ut gatan där det var enkelt att dra vatten och avlopp och gas, d.v.s. på åkermarken. Strax norr om tomten sluttar marken upp mot Gränsbergets skog. Rester av den ursprungliga vegetationen är således den enorma tallen och tistlarna. Måhända är även den blåklint som envist växer upp i gräsmattans kanter en kvarleva från odlingslandskapet.

Trädgårdsstadsidéen innebar att mindre bemedlade människor skulle flytta från stadens trångboddhet till en sundare miljö med egen täppa för odling. På 1920-talet var det en självklarhet att odla nyttoväxter i sin trädgård och marken layoutades för detta ändamål. Husen placerades helst vid gatan, eller längst bak på tomten. Vid husens ingång fanns en blomsterrabatt och en grusad gång som utvidgades till en grusplan, och kanske några prydnadsträd. Baksidan eller insidan delades in med rätlinjiga, grusade gångar. Ett uthus eller en berså kunde placeras utmed en gräns. Lusthus var något för rika människor.

De fyrkantiga kvarteren på tomten hade fruktträd i ytterkant och odlingar av grönsaker och rotsaker i mitten. Hallon eller björnbärs bildade ofta en häck mot grannen. Gräsmattan var inte påtänkt. De grusade gångarna ville man ha symmetriska, i en axel ut från huset. I mitten gärna en rundel med prydnadsväxter, eller kanske en flaggstång. "Mitt på gräsplanen eller på annan lämplig plats uppsattes flaggstången. En sådan bör nämligen inte saknas vid något enda svenskt hem." (G. Lind, 1918). Vi fick, som sagt, en flaggstång på köpet. Mycket riktigt mitt på gräsmattan, mitt framför huset. Men på 80-talet stod inte patriotismen högt i kurs och i tidens anda togs fundamentet bort i samband med andra grävjobb. Grusgångarna fanns inte kvar men när vi började återställa gräsmattan efter grundisolering hittade vi rester av dem fem centimeter under gräset i form av hårt packad sand, vilket mycket underlättade plattläggning.

Våra prydnadsträd är tidstypiska, apeln från 1960-talet, syren för 1900-talets början. Ifall det fanns plats kunde man plantera större träd, som björk, lind, lönn eller kastanj. Hos oss finns det gott om plats och de två björkarna vid körgrinden är typiska. Det har stått en björk mitt för huset och flaggstången, som var ersatt med en ??-buske. Den björkens rötter hade trängt in i avloppet. Den björk som hade stått vid vår husknut och vars rötter fick entrégången att sjunka var kanske ett sparat träd från den åkerkant huset byggdes på. Utanför tomtgräns fanns 1979 ytterligare tre björkar. En har blåst omkull och en har gatukontoret tagit ner. Den alm som i väster stjal vår sena kvällssol är med största sannolikhet inte från

1920-talet. Den växer mitt i det som varit en välklippt hagtornshäck, och den växer snabbt. På 80-talet var den ett litet fint insynsskydd, nu börjar den likna almarna i Kungsträdgården.

Almen kapar vi, även om alltför sällan. I förra seklets början var trädgårdsskötseln viktig och fruktträden beskars och besprutades och frukt och bär konserverades, varom vår matkällares alla hyllor vittnade. Våra tre fruktträd på gräsmattan är förmodligen rester av en större samling, antagligen åtta stycken. De träd som stod var Cellini, Åkerö och Signe Tillisch, alla populära och rekommenderade då för tiden. Inga spår av bärbuskar eller nyttoodlingar fanns på vår tomt. Bara skiftande jordmån som delade in gräsmattan i raka linjer. I små trädgårdar kunde man spaljera fruktträden mot en varm södervägg på huset. Omsorg kunde ibland visas även prydnadsträden som då beskars i bollform för att hålla nere volymen. På Kyrkogårdsvägen finns ett exempel på björkar klippta på detta sätt.

Prydnadsväxter som var populära i förra seklets början har vi kvar. Häggmispel (fast just den är nog planterad ungefär 1960, när Sockenvägen drogs om och en bit av tomten exproprierades), hagtorn, benved, gullregn, spirea, schersmin, fläder, druvfläder och sist men inte minst: snöbär. Just snöbär var populära eftersom de var lätta att föröka så att man kunde dela med sej av dem. Ett ogräs i klass med kirskaål, skulle jag vilja påstå.

Vi har ingen berså. Fram till 1930-talet var en syrenberså given, och flera finns i vårt område. En berså var till för att svalka och hade aldrig öppningen åt söder och klipptes på cirka 1½ meters höjd. De syrener som fanns när vi flyttade in var förädlade solitärer.

Vår hagtornshäck, runt de delar av tomten som vätte mod trädlösa ytor var föreskriven som ett av ett fåtal alternativ för hur tomterna skulle hägnas. De trästaket som varit vanliga i de tidiga trädgårdsstäderna missköttes och det ville staden inte veta av. Man förbjöd helt enkelt trästaket och föreslog häck i första hand, stängsel i värsta fall, och då föreslog man stolpar med endast två trådar till att börja med. Kalkylatorn 3 har gunnebostängsel runt två sidor. De spjälstaket som börjar synas här och var i vårt område är kanske inte helt otidsenliga, men var alltså förbjudna när området bebyggdes. De plank som sätts upp mot trafikerade gator är inte ens om de är av 1920-talssnitt i överensstämmelse med dåtiden. De plank som från början band samman husen på Magnebergsvägen gillades inte och togs snart bort, och, som sagt, höga plank och trästaket var inte tillåtna när Skarpnäck byggdes.

Ingångarna till vår fastighet är en körgrind och en gånggrind. Körgrinden var en järngrind mellan granitstolpar, som i ungdomligt oförstånd ersattes av en hemsnickrad trägrind som hade fördelen att den gick att stänga. De prydnadsbjörkar som stod (en står kvar) på ömse sidor om grindstolparna flyttar dessa fram och tillbaka alltefter årstid. En järngrind verkar vara det typiska för Skarpnäcks Trädgårdsstad. I de talrika exempel som finns i området (och kringliggande områden) kan man se influenser från jugend, 20-talsklassicism och funktionalism. Kanske var det förbudet mot trästaket som gjorde att trägrindar inte var lika vanliga. Den nu för tiden populära vita allmogegrinden med ett kryss uppe eller nere i konstruktionen passar visserligen till 20-talshus, men var inte dominerande förr.

Vårt hus, när vi övertog det, hade en tidstypisk egenhet. Det fanns ingen dörr till trädgården, och det första vi gjorde var att ta upp en dörr och bygga en trappa ner till gräsmattan. För 1920-talsmänniskan hade detta varit otänkbart, en dörr från matsalen ut till trädgårdslandet! Min tanke är, att ifall det har funnits en berså så har den legat på "baksidan" där det nu är en ölandsskifferbelagd öppen plats. Säkert har i alla fall en uteplats funnits just där mellan prydnadsapeln, en syren och Victoriaplommonträdet. När villan var ny låg denna plats längst bort ifrån Sockenvägen och trädgården, mot Gränsbergets skog och med sol hela sommardagen, skuggad av en björk på eftermiddagen. När vi flyttade in var platsen

degraderad till piskplats eftersom Sockenvägen passerar fem meter bakom, med trafik till ett Bagarmossen som inte var påtänkt 1924.

Funkis

Funktionalismen är inte bara odekorerade fasader och platta tak, utan framförallt funktion. Den kom att sätta spår i levnadssätt och trädgårdar. Å andra sidan kom andra världskriget att hålla kvar, och kanske öka husbehovsodlingen och kaninhållningen. Men med de nya strömningarna kom tanken att man inte behöver vara bonde för att man bor utanför stenstaden. Överhuvudtaget blev efterkrigstiden en normerande tid och experter visste precis hur livet skulle gestaltas. Folkhemmet växte fram.

På 1940-talet kom villaträdgården att skiljas ut från egnahemsträdgården. I villaträdgården var vilan, skönheten, rekreationen syftet. Ungefär så som vår trädgård på Statsrådsvägen såg ut när vi övertog den (och som den fortfarande ser ut). På femtiotalet hade man fått kortare arbetstid och trädgårdsarbete blivit en hobby. Och alla gillade inte just den hobbyn och kunde med gott samvete låta trädgården förfalla.

Den funktionella analysen resulterade i att trädgården skulle vara en förlängning av huset. Det var inte bara sagt och gjort i Skarpnäcks trädgårdsstad, där husen står på höga grunder och oftast med endast en ytterdörr. Tomten blev även en förlängning av bilen. Även om alla tomter haft körgrindar så var det få som hade garage. I de hus som var högreståndshem fanns kanske bil och då blev garageinfarten och vändplatsen en naturlig fortsättning på de grusgångar och grusplaner som var det normala på 20-talet. Men på 50-talet kom det att beredas plats för garage eller bara uppställningsplats. Flera exempel på hur man förlängt ett rum i källaren för att rymma en bil finns i området, och garage har byggts både vid gatan och längst in på tomten och naggat den användbara ytan i kanten. För vår egen del gjorde vi om garaget till cykelkällare. Det var ändå för kort för den bil vi ännu inte ägde.

Tomten skulle från femtiotalet och framåt funktionsindelas, med uteplats i närheten av kök eller vardagsrum, med torkställning och piskställning i anslutning till tvättstuga och odlingslott i anslutning till redskapsbod. Men framför allt skulle det finnas en gräsmatta för sol och lek. Så kom idealen att bli en robust gräsplan med få och oömma växter som skulle tåla barnens lek och vuxnas badmintonspel. Sandlåda och gungställning gjorde sitt intåg, i vårt fall i form av krokarna i Åkeröträdet, vilket inte kan rekommenderas, eftersom trädet så småningom tynade bort med början från krokarna.

Bersåer som skuggade och lusthus fulla avflugor var inte i tidens smak utan i stället luftiga uteplatser i sol. Vårt områdes hus har därför fått dörrar till uppbyggda terrasser eller altaner, eller trappor ned till stenbelagda uteplatser. Grusgångarna ersattes av kalksten eller ölandsskiffer och bara där det var absolut nödvändigt för slitagets skull, funktionellt. Kalkylatorn 3 bär syn för sägen. Genast öppnade vi en dörr till trädgården, som redan bestod av gräsmatta, byggde en uteplats (dock i trallvirke, 80-talets mode), lade ut glesa gångplattor där det behövdes och anlade en klart avgränsad odlingsplats. Sedan förut fanns fruktträd bara i gräsmattans ytterkant, en placering i klart funktionalistisk anda. En avgränsad yta finns för kompost, ris och vedhuggning.

När vi flyttade in 1979 fanns en rosenrabatt utmed husets fram- och solsida, en typisk placering av rabatter i gynnsamt läge och en typisk placering utmed huset framsida så att den kunde skådas utifrån. Annars var tanken att rabatter skulle hållas samlade för att inte splittra upp gräsmattan, och de kom att placeras i det som kallas impediment (överblivna markbitar), såsom mellan gång och staket eller hus. Vi fick på köpet väldigt få lökväxter. Det var ovanligt, för tiden stipulerade lättodlade rabatter och perenner ansågs ha kort blomningstid och för det mesta stå och skräpa. Av alla de perenner som dåtiden listade

som bäst har vi kvar några få, rölleka och jätteprästkraige och klint, alla växande som ogräs. Överlevande lökväxter är egentligen bara de vårblojmande som varje år lika ihärdigt hälsar solen välkommen.

I villaträdgården ändrades användningen av klätterväxter från att ha bäddat in hela hus till att dekorativt klättra i rumsavskiljande spaljeer, och de typiska sorterna var rosor, klematis och kaprifol. Sent om sidor har vi själva försökt med en spalje med en brokig samling av olika snabbväxande sorter från olika epoker, murgröna, vildvin, klematis, bokharabinda och humle. Gissa vad som växer fortast.

Vår tuktade hagtornshäck kräver sina mantimmar. Det är förståeligt att man på 1950-talet föredrog friväxande häckar av berberis eller spirea. Annars var låga smidesstaket, gärna på stödmur, populärt. Tomtens förgård skulle vara öppen och inbjudande. Lösningen på problemet med insyn på solbadandet på gräsmattan förutsattes man lösa med en skärm av häck eller spalje utifrån husets gavel. I vårt område fyller carportar och garage samma funktion.

Husbehovsodlingens uppblommande under kriget fick sin motreaktion på 50- och 60-talen. Ett par fruktträd och en rad bärbuskar kunde vara lagom och om man absolut ville odla grönsaker skulle det vara sådant som var svårt att få tag i i affären.

Nittonhundra- och åttiotalen skulle man vilja stryka ett streck över inom arkitektur och design. Många trädgårdar fick då överdimensionerade trädäck med plasttak och grova räcken. På 70-talet slog utegrillarna igenom och sedan dess har uteplatser utformats för att ha plats för en grill, ibland permanent. I äldre bebyggelse är det svårt att få stora takförsedda uteplatser att harmoniera med huset. Huset är byggt för att vara en solitär. Räddningen är många gånger att uteplatsen kommer till i samband med en tillbyggnad, då huset ändå tappar sin ursprungliga charm. Sådana tankegångar gjorde att vår egen lilla utomhusplats fick ligga på marken och sakna tak, vilket gör den oanvändbar i dåligt väder då både grillkol och gäster blir sura.

Under den här perioden gjorde de städsegröna växterna sitt ordentliga intåg. Från att tidigare ha placerats som enstaka karaktärsträd sattes de i täta grupper av ädelgranar, tujor och rododendron, så tätt att de till slut krävde minimal skötsel. Guschelov var våra föregångare inte intresserade av trädgårdsskötsel så tujorna lyser fint med sin frånvaro. Ett utslag av samma strävan efter att minimera jobbet är marktäckarna, både lågväxande buskar som oxbär eller perenner såsom vintergröna, vilka båda vi har i mängd. Precis som att dessa årtionden såg epilepsiskapande stormönstrade tapeter, så blev storblojmmiga rosor populära, liksom klematis jackmani, och piprankan, vars enorma blad trivdes i skuggan. Man började få bråttom och bokharabindan tillfredsställde brådskan. Otåligheten kanske bidrog när man ökade bredden på staketspjälor och gärna använde två brunmålade horisontella plankor till avgränsare. Överhuvudtaget kan man nog säga att 70/80-talens stilideal inte samsas väl med den 20/30-talskaraktär som Skarpnäcks Trädgårdsstad har som bas. Brunt är OK, men inte mexitegel, perspektivfönster eller barrskog.

Individualismens årtionden

Med åttiotalet försvann massproduktionen av småhus och villaboendet blev åter exklusivare. Kanske märks det även hos oss, att de som flyttar in är mer engagerade i sitt boende och i sin trädgård. Längtan tillbaka till mormors perenner är stor. I varje fall är tidens tecken en ny individualism, utan pekpinna. Minutiöst planerade och skötta tomter ligger kanske sida vid sida med blomsterängar och förbuskade trädgårdsland. De mest populära trädgårdsprydnaderna är krukor och figurer, vilka även är de mest hatade! Mitt eget bidrag är att förstöra så lite som möjligt, att vårda det jag råkat få, och fortfarande får. Tack alla snälla fåglar som planterar buskar på vår tomt.

Underhåll eller asfaltering

När vår trädgårdsstad var ny bestämde Stockholms stad hur husen skulle se ut och hur hägnen skulle utformas. Man fick inte fälla naturväxande träd, så man gjorde som med kronans ekar, rensade bort dem redan som sly. Nödvändigheten och närheten till jordbrukssamhället vanliggjorde nyttoträdgårdarna. Många mellan Kyrkogårdsvägen och Riksrådsvägen var välbärgat folk som lät bygga sina egna villor och de kanske odlade mindre, men idealen var desamma. Sedan dess är samhället friare på många sätt och individualismen har satt sin prägel på nästan alla fastigheter. Grannfejder om skuggande träd var okänt på tjugotalet eftersom området byggdes på åkermarken. Kanske var även intoleransen mot maskrosor större då.

I dag, när de personliga trädgårdsdrömmarna ska uppfyllas vill jag verkligen inte ge råd om trädgårdsskötsel. Själv njuter jag av de trädgårdar som behållit sin gamla prägel och är det något som kan återskapas är det den tiden, med lite mer gräsmatta. Alla stilar som tillkommit är givetvis historiska för sin tid, och på Sekreterarbacken och Nämndemansbacken är 60-talets buskage och låga staket tidstypiska.

Jag rekommenderar boken "Villaträdgårdens historia" av Åsa Wilke, Prisma 2006. Där finns allt från 150 år bakåt i tiden om just villaträdgården.

Janne Gustavsson, Statsrådsvägen 1